

Dávidházi Péter

Opponensi vélemény Szilágyi Márton akadémiai doktori értekezéséről

Előre bocsátom végkövetkeztetésem: Szilágyi Márton *Csokonai Vitéz Mihály pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok egy írói életpályához* című értekezése megérdemli, hogy szerzője megkapja érte a nagydoktori fokozatot. Legfőbb értékét abban látom, hogy Csokonai életrajzi forrásainak és eddigi szakirodalmának szembesítésével nemcsak a tárgyául választott költő életpályájának eddig ismeretlen (vagy ismertnek vélt) társadalmi összefüggéseit világítja meg, hanem egyúttal átgondolja az életrajz és pályakép megírásának általánosítható problémáit, olyan éles fénybe állítva őket, mint csak keveseknek sikerült az utóbbi, elméletileg jobbára életrajzellenes, bár életrajzi sorozatokban bővelkedő évtizedek során. Az értekezés saját értékén túl ugyanezt támasztja alá a kandidátusi fokozat megszerzése óta Szilágyi Márton egész munkája, amely szerintem a mai magyar irodalomtörténetírás egyik reprezentatív teljesítménye. Opponensi tiszteből fakadó bírálatom tehát ehhez képest és csakis ezen belül értendő, vagyis ezt a végső értékelést legföljebb csak árnyalhatja, anélkül, hogy beárnyékolná.

Kezdjük a disszertáció tárgyválasztásának kérdéseivel. Már első pillantásra észrevehető némi eltérés a cím és alcím közt: bár mindkettőben előfordul (és szükségtelenül ismétlődik) a „pálya” szó, a cím magát az *életpályát* ígéri, az alcím pedig *kontextusokat* hozzá. Az utóbbi mintha azt sűrítene magába, amit később Szilágyi a „Csokonai pályájához hozzárendelendő társadalmi és mikroközösségi kontextusok”-nak nevez (17), azt remélve, hogy Csokonait választva életrajza tárgyául jobban megvilágíthatja „a társadalomtörténeti tanulságokra kíváncsi biográfiai kutatások teherbírását”. (18) A cím és alcím e dilemmáját *nyelvileg* persze viszonylag könnyű egységesíteni, Szilágyi is megteszi, amikor úgy fogalmaz, hogy célja „egy társadalomtörténeti kiindulású életrajz” megírása (10), vagy amikor értekezésére mint „újrafogalmazott, társadalomtörténeti kiindulású életrajz”-ra utal. (32) Ezt az egységesített meghatározást jó lett volna, s utólag érdemes lenne a cím és alcím valamilyen módosításával érvényesíteni. Annál is inkább, mert a bevezető fejezetekben a választott tárgy megközelítési módjának részletezőbb tudatosításával is találkozunk: „a munka elméleti kiindulását tekintve egy olyan irodalomfelfogást implikál, amely elsősorban a bizonyos történeti periódusban irodalomnak tekintett szövegtípusok kontextuális megközelítésében érdekelt. [...] Az életrajz centrumában álló személyiséget – ezúttal a magyar irodalom egyik legjelentősebb költőjét – nem is önmagában álló, önkörén belül magyarázandó vagy igazolandó, zárt egységként kívánom megragadni, hanem elsősorban a környezetével való társadalmi interakcióiban”. (17) Ez lényeges elméleti, sőt (bár kifejtetlen marad: filozófiai) előfeltevéseket magába foglaló módszertani alapelv, s ebből érthetjük meg, mit jelent, hogy a választott megközelítés „Csokonait – úgy is, mint költőt – társadalmi jelenséggént kívánja interpretálni” (19). Innen nézvést érthető a környezet társadalmi alakulatainak szentelt elemző figyelem; „Csokonai társadalmi jelenséggént való megítéléséhez elengedhetetlen ugyanis annak fölmérése, mit jelenthetett számára valójában környezetként Debrecen, illetve családja révén mennyire épülhetett bele szervesen a város társadalmába.” (38) Ehhez egyrészt szinte magától kínálkozik a legkisebb részleteket is láthatóvá tenni képes mikrotörténeti módszer, másrészt (az módszertani bevezetőben) némi versengés is elkezdődik a társadalomtörténeti, illetve a mikrotörténeti szemlélet között. Főként azután, hogy a német tudományosság utóbbi évtizedeinek idevágó fejleményeit áttekintve kiderül, hogy szerzőnk a sokat hangoztatott társadalomtörténeti elköteleződése ellenére mégis inkább a mikrotörténetiségben keresné módszerét, mert a társadalomtörténeti megközelítést a német tudományosság már elméletileg kikezdhetőnek és elavultnak ítéli, s a nyomába lépett rendszerelméleti, majd kultúratudományi megközelítés sem látszik gyümölcsözőnek. „Az újragondolt Csokonai-

biográfia éppen ezért nem is a Sozialgeschichte irányából kíván tárgyhöz közeledni – még akkor sem, ha igyekszik sokat tanulni ennek a megközelítésnek az irodalomtörténetre való alkalmazásából –, ám nem sok haszonnal kecsegtetne a rendszerelméleti megközelítés sem, a kultúratudományi irányultság egyelőre meglehetősen diffúz elméleti útkeresése pedig szintén aligha kínálna egy, a Csokonai-életrajzra alkalmazható mintát. Ilyenformán ez a biográfia inkább a mikrotörténet szemléletét igyekszik hasznosítani.” (14) Ebből a szemléletből főként a léptékváltását tartja ösztönzőnek, azaz egy részletezőbb, mondhatni kinagyítóbb lépték alkalmazását (15). Miután *Egy mikrotörténeti biográfia lehetőségei* címmel írja egyik alfejezetét (10), illetve *A Csokonai-életrajz mikrotörténeti jellegű újraalakításának távlatai* címmel a következőt, az egész módszertani fejezet végén többek közt azt írja, „Egy mikrotörténeti karakterű biográfia felől a népszerűség kérdése is újszerű módon látható be” (36). Bár a mérleg eszerint tehát inkább a mikrotörténet felé billen, mindezek alapján úgy látom, hogy a címben és alcímben érdemes volna a társadalomtörténeti és mikrotörténeti szemléletet egyaránt képviseltetni. Ha a disszertáció címlap nélkül hagyományozódott volna ránk, s én lennék megbízva sajtó alá rendezésével, saját meghatározásaira (sőt lehetőleg saját szavaira) építve a következő címet és alcímet javasolnám neki: *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai pályafutása mikrotörténeti felbontásban*.

A disszertáció alapelvei tudománytörténeti vonatkozásban akaratlanul is sok mindent eszünkbe juttatnak, messze túl a közelmúlt mindazon német fejleményein, amelyeket szerzőnk a bevezetőjében gondosan, s a szükségesnél talán részletezőbben is áttekint, hogy azután elhatárolódjon tőlük. Gondolhatunk a klasszikus magyar hagyományra, amelyhez képest ez a törekvés *elvileg* korántsem annyira új, mint amilyennek Szilágyi Márton beállításából hihetnénk. Amikor például azt olvassuk, hogy „a Csokonai-életpályát a környező társadalmi közeg és a személyiség interakciójában, illetve mindezeknek az identitás – ez esetben mondhatjuk úgy is: a költői öntudat – kialakulására tett hatásában szeretnénk megragadni” (16.), emlékezhetünk például arra, hogy már Gyulai Pál nagyon hasonlóan fogalmazott az életrajzról adott általános meghatározásában, amelyet a maga Vörösmarty-életrajzának célkitűzése és tapasztalatai nyomán foglalt össze 1866-ban, tehát annak megjelenése évében: „Főfeladata, hogy az embert és írótt együtt rajzolja, magán- és közéletre kölcsönös egymásra hatásával, hogy kísérje tehetsége és jelleme fejlődését a társadalmi, politikai és irodalmi viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen befolyásai közt s kimutassa szelleme hatását és munkái becsét”. (Gyulai Pál, *Zilahy Károly munkái* = Gyulai Pál, *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850–1904*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1927, 221.) Ez a másfél évszázados meghatározás persze nem minden részletében vág egybe Szilágyiéval, például a művek értékelésének célkitűzésében nem, de közös alaptörekvésük a társadalmi viszonyokkal összefüggésben (kölcsönhatásban, illetve interakcióban) vizsgált személyiség felmutatása.

De gondolhatunk akár, uram bocsá, még a marxizmusra is. Maga szerzőnk is mintha ráébredne erre, amikor siet elhatárolódni a társadalomtörténeti megközelítés végletétől, amely az alkotót egyszerűen a társadalomtól meghatározott terméknek láttatná: „Ennek a törekvésnek is megvannak persze a maga veszélyei: leginkább egy olyasféle determinizmus, amely Csokonai pályájának alakulását folyamatosan úgy interpretálná, hogy a költő a krízishelyzetekben a közvetlen környezet hatására hozza meg döntéseit. Még akár egy ilyen, végletességében nyilván túlzó felfogásnak is lenne persze tudománytörténeti jelentősége, hiszen látens polémiaként egy olyan szakirodalmi tradícióval szegülne szembe, amely Csokonai öntörvényűségét hangsúlyozta, s ezáltal a költőt mintegy önmagával magyarázandó zseniként fogta föl; mindazonáltal ez a véglet nem lenne túl gyümölcsöző tárgyunk szempontjából.” (17) Talán nem véletlen, hogy a Sötér István főszerkesztésével megjelent hatkötetes akadémiai irodalomtörténetet (népszerű nevén a „Spenót”-ot) elismerőbben méltatja és méltányolja, jól látott hibái ellenére, mint amennyire szokás, s főként mint

amennyire mindaddig szokás volt, amíg az újabb irodalomtörténeti szintézisek el nem készültek és ki nem tették korunk teljesítményét az összehasonlításnak. Szilágyi alkalomadtán az összehasonlítástól sem riad vissza (vö. 72. jegyzet), de számunkra itt lényegesebb, hogy a Sötér nevével jegyzett műben az irodalom társadalomtörténetének máig érvényes összegzését látja, amelynek továbbfejlesztése azóta sajnálatosan elmaradt. „[E]z a hatalmas, kollektív vállalkozás, amelyhez hasonló, sikeres összefogásra azóta egyszer sem került sor a magyar irodalomtudományban, alapkoncepciójában erősen igazodott a marxista formációelmélethez, és az irodalmi folyamatokat szociológiai osztálykategóriák alkalmazásával kívánta tagolni. Mindez kötetenként eltérő intenzitással és önkénnyel valósult meg, így az egyes kötetek használhatósága és érvényessége is igen eltérő volt, nem is beszélve a népes szerzőgárda alkotta fejezetek eltérő színvonaláról. Az akadémiai irodalomtörténettel való számvetés egyik lehetséges útja valóban lehetett volna az ideológiai nehezékektől megszabadított történeti-szociológiai kategóriák újragondolása és a finomabb társadalomtörténeti elemzésekhez való hozzákapcsolódás – ám a hatkötetes, hiányai ellenére mindmáig érvényesnek tekinthető összefoglalás után nem születtek meg olyan, más vezérelveket követő rendszerezések, amelyek az ott megpendített módszertani kezdeményezések bármelyikét kiteljesítették volna. Aligha csodálható, hogy ezek után a társadalomtörténeti kiindulás újragondolása is elmaradt.” (27) Mindez szerintem igaz, de igazságtartalmának kérdésénél itt fontosabb, hogy az értekezés önszemléletére nézvést jellemző, ugyanis itt Szilágyi, ha jól értem, mintha éppen a saját itteni törekvései nagyszabású elődjének, azaz a 60-as évek politikai diktátumait megsínylő, ideológiai gúzsba kötött, ezért kezdetleges kategóriákkal dolgozó és egyenetlen színvonalú, de mégiscsak rokon kiindulású vállalkozásnak tekintené a Sötér szerkesztette hat kötetet. Sőt talán ebben az összefüggésben éppen az volna Szilágyi munkájának jelentősége, hogy a társadalomtörténeti megközelítés elmaradt újragondolására vállalkozik, vagy legalábbis az életrajz területén ebbe az irányba kíván lépéseket tenni, a Spenót óta eltelt fél évszázad tudományának fejleményeit hasznosítva, szabadabb körülmények között.

Szilágyi disszertációjának módszertani önmeghatározásába azonban becsúszott egy kisebb félreértés, ami viszonyításainál egyre inkább zavarja tisztánlátását. Meg akarván ugyanis különböztetni műve törekvését a kritikai életrajz műfajának legutóbbi hazai képviselőitől, szembetalálja magát a problémával, hogy mit is nevezünk kritikai életrajznak. „Ferencz Győző a Radnóti Miklósról szóló könyvét például „kritikai életrajz”-ként határozta meg. Ennek a terminusnak a szerző nem adott pontos értelmet az előszóban – egyébként később sem –, feltehetőleg azért, mert az angolszász monográfia-tradíció egyik, magától értetődő hagyományaként tekintett rá. Ferencz Győző csupán a monográfia feladatkörét bocsátotta előre”. (8–9) Itt még Szilágyi jó érzékkel megsejti, hogy a feladatkörök megjelölése még nem azonos a műfaj lényegi sajátosságainak meghatározásával, de a fejtegetés továbbfűzésében e különbség tudata vagy legalábbis gyanúja mindinkább háttérbe szorul, mígnem teljesen eltűnik. „Ez a feladatkijelölés elég pontosan megfelel a „critical biography” általános tradíciójának, vagyis Ferencz Győző nem kívánt megújító módon viszonyulni az irodalomtörténeti életrajz vagy monográfia formaeszményéhez. Éppúgy, ahogyan Kerényi Ferenc sem, aki bevallottan Ferencz Győző nyomdokain járt, amikor nagy Petőfi-monográfiáját ugyancsak »kritikai életrajz«-nak minősítette, csak a feladatkijelölés módosult nála némileg [...]”. (8) Ehhez képest hangsúlyozza Szilágyi a maga vállalkozásának újdonságát: „a Csokonai-életrajz, amelynek megírására kísérletet teszek, nemcsak alapvetően más kiindulópontot jelöl ki magának, mint az eddigiekben körvonalazott hazai tradíció többsége, hanem ezektől az újabb példáktól (azaz Ferencz Győző, Kerényi Ferenc és Kőszeghy Péter munkáitól) is eltér: egy társadalomtörténeti kiindulású életrajz megalkotására vállalkozik” (10), majd szintén ehhez képest fejtegeti majd disszertációja végén a *Zárszóban*, hogy nála „csupán járulékosak és az életmű bizonyos szövegeire vonatkoztathatók a poétikai tanulságok – többek között ez is az egyik lényeges különbség a „critical biography” és a

megcélzott eszmény, a mikrotörténeti elemzés módszertana között”. (332) Csakhogy ezek az elhatárolások már egyrészt az eddigre megszokottá vált és immár gyanútlanul kezelt terminológiai félreértésen alapulnak, másrészt ehhez képest túlhangsúlyozzák a különbséget az említett művek (eszerint) hagyományos, illetve a jelen disszertáció (eszerint) újító jellege között.

Holott szerintem például Kerényi munkája nem innen marad a megújító törekvésen, hanem tovább jut benne: gondja van a társadalomtörténeti kontextusba állításra, az idevágó legapróbb adatokat is ehhez kutatja fel és erre használja. Az ő Petőfi-életrajzából is kiderül, mondjuk, hogy mennyi volt a Dohány-utcai lakásban otthonra lelt Petőfi-házaspár lakbére, miből állt és hogy helyezkedett el a bútort, s milyen életformaváltást jelentett mindez Petőfi életében (vö. 340–341) és így tovább. A társadalomtörténeti szempont megkívánta új forráscsoportok bevonását említve Szilágyi maga is kiemelt helyen említi, hogy ezek közül elsősorban „fontossá válhat az írók családi hátterének, a felmenők életrajzáinak rekonstruálása is, hiszen ennek a háttérnek és a személyes pályafutásnak az összevetése rajzolhatja ki azokat a mobilitási stratégiákat, amelyek az írói működéshez kapcsolható társadalmi szerephez hozzátartoznak”, majd hozzáteszi, „jelentős eltérések mutatkozhatnak, hogy ilyen jellegű, a családtagokra vonatkozó adatfeltárásokra volt-e példa az egyes írók korábbi életrajzaiban; ebből a szempontból például kifejezetten jól áll a Petőfi-biográfia, mert a folyamatosan művelt helytörténeti kutatásnak köszönhetően egészen Petőfi dédszüleireig visszamenőleg sikerült megrajzolni a családfát” (31–32), s ehhez lábjegyzetet csatol: „Erre nézvést l. bővebben Kerényi 2008. 14. skk.” (32) Ez a kis lábjegyzet éppen Kerényi Petőfi-könyvéhez vezet, de mintegy a helytörténeti kutatások hasznát példázva, így a maga esetlegességével paradox módon inkább elfödi, mintsem kiemelné e munka idevágó érdemeit. Igaz persze, hogy nem épp a felmenőkre kiterjesztett figyelem jussán kellene ezeket hangsúlyozni, hiszen ez önmagában nyilván nem új (egyetlen példa, szinte találomra: Kardos László 1955-ben megjelent Tóth Árpád-monográfiája is 1820-tól vette föl a költő családtörténetének fonalát). De szerintem el kell ismerni, hogy Kerényi Petőfi-életrajza a társadalomtörténeti módszer alkalmazásának fejlett, mesterien integrált, mindmáig legkiforrottabb stádiumát képviseli. Ennek kimondása után hozzátehetjük, hogy Szilágyi jelen munkája újat tud hozni mind Csokonai életrajza, mind általában az életrajzi kutatások módszertana terén.

De tisztázzuk előbb a terminológiai félreértést. Mivel Ferencz Győző, az anglisztika szakirodalmához szokva, mondhatni foglalkozási ártalomból csakugyan magától értetődőnek hitte s nem magyarázta meg, hogy mitől is „kritikai” az ő életrajza (mely egyúttal költői pályakép), Szilágyi másutt, Kiséry András egy recenziójában keresett támaszt, amely Stephen Greenblatt egyik Shakespeare-könyvét jellemezte azzal, hogy „kritikai életrajz: a biográfia tényeit az életmű elemző számbavételével kombinálja”. (Kiséry András, *Könyvek Shakespeare-ről*, Holmi, 2007, január, 99.) Csakhogy Kiséry kettőspontja sem definíció akart lenni, s a „kritikai életrajz”-nak ez is mindössze a szokásos tematikáját jelzi, egyelőre függetlenül a „kritikai” jelző szerepétől, s az utóbbira Kiséry a továbbiakban csak azzal utal, azzal is csak közvetve, hogy Greenblatt irodalomtudósi felkészültségét, a népszerű stílus mögött meghúzódó filológiai igényességet hangsúlyozza. Ugyanis a „kritikai életrajz” jelzője nem arra utal, hogy az életrajz mellé a művek irodalomkritikai jellemzését is megkapjuk; ez a témapárosítás már adva volt a költőkről és írókról szóló életrajzok egyik alapműfajában, megtaláljuk a magyar hagyományban is, már a modern életrajz hazai mintáját adó műben, Gyulai Vörösmarty-életrajzában és ehhez kapcsolódó reflexióiban. Valójában a „critical” jelző itt másra utal és ennek fényében a „critical biography” megkülönböztető jegyei másutt keresendők: módszertani eszményének sajátosságaiban, azaz a forráskritikai megalapozottság igényében, szigorú tudományosságra törekvő adatkezelésében, állításai valószínűségi fokának számon tartásában, a hagyományozódó fikatív mozzanatok eltávolításának igyekezetében,

szakszerű bibliográfiájában és jegyzetapparátusában. Mivel mindez itt egy életút „valódi” bemutatását volna hivatott szavatolni, a műfaj pozitivista előfeltevéseit nem kell sokáig keresnünk. (Elég az *Encyclopedia Britannica* szócikkéből idézni: „This [...] category, scholarly and critical, unlike the first, does offer a genuine presentation of a life. These works are very carefully researched; sources and “justifications” (as the French call them) are scrupulously set forth in notes, appendixes, bibliographies; inference and conjecture, when used, are duly labeled as such; no fictional devices or manipulations of material are permitted [...].”) Jellemző példa lehet e műfajra Geoge Winchester Stone, Jr. és George M. Kahrl 1979-ben megjelent hatalmas műve, *David Garrick: A Critical Biography*, amelynek szerzői a „critical” jelzővel pontosan ezért különböztetik meg munkájukat a korábbi (nem kevesebb, mint tizenhárom) Garrick-életrajztól. Míg azok végtelen anekdotikussággal keverték össze tényeket és fikciót („previous biographies are anecdotal in the extreme, mingling fact with fiction”), és régtől öröklődő elfogultságaik az idők folyamán befészkeltek magukat a Garrick-ről szóló mondavilágba („biases which have over the years become entrenched in the Garrick lore”), ők maguk azt tűzik ki célul, hogy az időközben megnyílt új forrásokat kiaknázva, három és fél évtizednyi kutatómunkájuk jussán korrigálják elődeiket. („Some distortions thus set can now be corrected in view of abundant evidence and new facts to which the first biographers were not privy.” p. xiii)

Stone és Kahrl kritikai Garrick-életrajzában számos olyan elhatárolódást, tudományos igényvel végzett felülbírálatot találunk, mint amilyeneket Ferencz Győzőnél, Kerényinél és Szilágyi Mártonnál. A Radnóti-hagyaték kéziratosa (nemegyszer elsőként neki megnyíló) forrásaiból is dolgozó Ferencz Győző könyve ebben az értelemben éppúgy „kritikai” életrajz, mint Kerényinek egy Petőfi-kutatásban töltött élet kései gyümölcseként kiértékelte Petőfi-monográfiája. Módszertani eszményére és műveleteire nézvést Szilágyi Márton Csokonai-életrajza is „kritikai”, noha ezzel még nem határoztuk meg egyedi sajátosságát. Ami a kritikai életrajz tudományos eszményének részben pozitivista vonásait illeti, ezek sem állnak olyan távol tőle, mint gondolná. Igaza lehet ugyan, amikor azzal érvel, hogy „[a]z irodalomtörténeti biográfia ilyenformán kitüntetett műfaja lehet egy interdiszciplináris megközelítésnek, s ez olyan lehetőségeket kínál, amely alaposan eltér az írói életrajz pozitivista tudományos eszméjétől” (37), de amit előző könyve után szemére vetettek, hogy pozitivista különbségtételre épít aközött, amit tudni lehet és amit nem, azt szerintem már annak a könyvnek is javára tudta fordítani, s ennek is jót tesz. Kitűnő érzéke van annak megállapításához, hogy egy adatból vagy szövegből mire lehet biztonsággal következtetni, s mire nem, ezért jól teszi, hogy forgatja ezt a ritka talentumot. Innen nézve érzem egyoldalúnak a saját hangoztatott és talán túlhangsúlyozott elhatárolódását a pozitivista alapú életrajztól. Munkája szerintem nem ezen a téren különbözik Kerényiétől és Ferencz Győzőétől, hanem inkább abban, hogy azok Petőfi-, illetve Radnóti-kutatásai új forrásanyagok önálló feltárása nyomán készültek, az övé pedig a Csokonai-kutatók feltárta anyag felülvizsgálatára épül, valamint abban, hogy azoknál az önálló és folyamatos életrajzi narratívában már legfőljebb ritkán és alárendelten jelennek meg (egyetértő vagy vitázó) utalások a szakirodalom állításaira, az övé a szakirodalommal szemben kialakított nézetek sorozata, végül pedig abban, hogy azokéban alkalmilag tűnik fel a költő válaszfűjainak más lehetséges életpálya-modellekhez viszonyító értelmezése, az övében ez a figyelem állandó központjába kerül.

Szerintem tehát Szilágyi Márton Csokonai-disszertációja épp annyira kritikai, mint társadalomtörténeti és mikrotörténeti jellegű, egyedi sajátossága mégsem ezekben áll. Én forráskritikai életrajznak, vagy még inkább egy lehetséges életrajz forráskritikai előmunkálatának nevezném. Szilágyi legjellemzőbb művelete ugyanis forráskritikai, abban az értelemben, hogy újraolvassa a meglévő (és nyomtatásban hozzáférhető) forrásokat és a szakirodalomban eddig rájuk épített (saját kedvelt szavával: rájuk telepített) vagy belőlük

levont következtetéseket, e szembesítés fényében helyesbíti az eddigi álláspontokat, többnyire visszanyesve az elődök megállapításait, s hozzájuk képest megfogalmazza a magáét. Nagyon sokszor arra következtet, hogy amire azok következtettek, az nem következik, *non sequitur*; részben ezzel függhet össze, hogy mérlegelése közben az egyik legtöbbet használt szava az „aligha” és ritkábban előforduló párja, az „alighanem”. (Összesen 169-et számolhatunk meg belőlük.) Legjellemzőbb művelete a *caveat*: óvatosságra int a forráskezelésben. „Ennél többet aligha engednek meg az eddig előkerült források, sőt, talán még ennyit sem [...]”. (41) Nem megvizsgál, hanem felülvizsgál. „Még további következtések is megfogalmazhatók azonban a kiindulópontként idézett Csokonai-versnek és a folklórhagyományoknak a viszonyára nézvést is, ha megpróbáljuk kritikusan felülvizsgálni az eddigi anyagfeltáró irodalomtörténeti szakirodalom szemléletét.” (327. o.) Bírósági hasonlattal úgy is mondhatnánk, Szilágyi másodfokon hozza meg ítéleteit.

Látnunk kell e módszertan értékeit. Nagyra becsülöm Szilágyi Márton éleslátó elemzéseit, visszafogott következtetéseit, eltökélt józanságát, adatkezelésének megvesztegethetetlen földközelségét. Ezt olykor fanyar humora is szolgálja. Amikor Csokonai József receptkönyve alapján megtudjuk, hogy kirurgusként „például Domokos Lajos főbíró feleségét is kezelte, érdekes módon, nemibetegség ellen (*Contra Morbum Gallicum*)”, a vonatkozó lábjegyzet tűnődve hozzáfűzi, hogy „amikor Csokonai az első kollégiumi pör ítélete után Domokos Lajost személyes közbenjárásra tudja rávenni, a háttérben egy ilyen módon megalapozott ismeretség állhatott – hiszen Csokonai József tudhatott arról is, a főbíróasszony miként tett szert vérbajra.” (51) Szilágyi elfogulatlanul, az emberi természet gyarlóságaira felkészülten, eszményítő gátlások nélkül mérlegeli adatait, nem pártolva, de számításba véve a bűnt. Amikor például egy fennmaradt pletyka lehetséges valóságmagván töprengve megállapítja, hogy „Rhédeynek valóban volt egy, nem rangjábéli szeretője”, zárójelben hozzáteszi, hogy „feleségének hosszas betegeskedése is okot adhatott egy másik, közelben lévő és alárendeltségben létező nővel való viszonyra”. (221) Ugyanakkor mindig kész megvédeni az egykor igaztalanul vagy akár csak nem elég megalapozottan rossz hírbe hozott személyt. Csöppnyi ironiát enged meg magának, egy hosszabb, a szakirodalommal vitázó fejtegetése (290–294) végén összefoglalván, hogy Csokonai anyja fölött miért nem kell okvetlenül pálcát törni, ha megbetegedett fiát nem vette mindjárt házába: „Vagyis az, amit Szauder József és Vargha Balázs hiányolt, bekövetkezett, hiszen Csokonait haláláig ápolta az anyja – csak éppen ennek az ápolásnak a kezdete későbbi volt, mint ahogyan azt a bölcs irodalomtörténészek utólag jónak látták volna.” (294) Ilyen esetekben a forráskritikaiság hátránya az önálló narratíva szétdarabolódása és nyitott, egyformán lehetséges eshetőségekkel számoló vagylagossága, de nagy előnye, hogy *problematizálhat*, ami nemcsak az életrajzokban, hanem az átfogóbb irodalomtörténetekben is ritka, ugyanis a narratíva állításokat kíván, tehát inkább válaszokat, mint kérdéseket. Éppen ezért szerintem a saját itteni módszertana legértékesebb hozadékát világítja meg, amikor így ír: „számos új összefüggésre bukkanhatunk a többnyire jól ismertnek tételezett, s ezért csak ritkán problematizált Csokonai-életrajzban”. (18.) Sőt, a számos új összefüggés felfedezésénél is fontosabb, hogy e disszertáció magának a problematizálásnak szerzett polgárjogot az életrajzírásban, akár a narratíva *felbontása* árán is. (Részben ezért is illesztettem be, egyetlen nem a szövegből vett elemként, e többféle értelemben is találó szót a mű javasolt új címébe: *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai pályafutása mikrotörténeti felbontásban*.) Amikor Szilágyi egy lábjegyzetben elhatárolódik a Csokonai eszmei útját vizsgálóktól („a tőlem választott perspektíva aligha teszi lehetővé, hogy a Csokonai eszmei útját (vagy más terminológiával: fejlődését) firtató tanulmányokat dialógusba vonja, éppen ezért itt csupán a távolságtartást kívánom jelezni Juhász Géza és Szilágyi Ferenc ilyen irányú megközelítései iránt” (94), tulajdonképpen egy többnyire fejlődéselvű narratíva-kényszertől is megszabadul, s annál inkább problematizálhat. Ugyanígy a módszer értékei közé számítható a

szakirodalommal való állandó párbeszéd, amelyről ő maga azt írja, hogy eleinte a korábbi koncepciókkal vitázó esettanulmányokat írt, majd Csokonai egész életét átfogó narratívára törekedett, életrajzának „újrágondolását” tűzve ki célul, s végül „ez a szándék valósult meg: egy olyan ajánlat a Csokonai-életrajzra, amely hozzámérhető marad azokhoz a korábbi kísérletekhez is, amelyektől el akar térni”. (p. 4.) Igaz persze, hogy rengeteget köszönhet a korábbi Csokonai-kutatásnak, mondhatni abból dolgozik, de ez legalább annyira fordítva is igaz: a szakirodalom is sokat köszönhet ennek az alapos, szinte mindenre kiterjedő felülvizsgálatnak. Ezt a kettősséget szerzőnk maga is érzi, s már bevezetésében számot ad róla: „Ami persze nem jelenti azt, hogy ez itt exponált problémák némelyike (mint például Vajda Julianna házasságának kérdései vagy Csokonai kötetének egykorú terjesztése) ne kaptak volna figyelmet itt-ott, hiszen saját értelmezésem nyilvánvalóan a szakirodalom eddigi eredményeire települt rá; az újdonság – ha ez annak tekinthető – a hagyományhoz igazodó életrajzi narrációnak ebbe az irányba történő kiterjesztésében rejlik.” (4. o.) Csak kivételesen találkozunk új forrásanyaggal, mint Csokonai anyjának Szeless Józsefhez 1805. október 8-án kelt levelével (262), amely Kiss Ferenc magángyűjteményében van és Szilágyi Márton az ő jóvoltából közölte 2009-ben. Szerencsés pillanat: a rendelkezésre álló nyomtatott anyag bőségének kedvezett a Csokonai-kutatás mostani stádiuma, azaz hogy befejeződött a kritikai kiadás, mellette az évtizedek folyamán elkészült számos forrásgyűjtemény, s az elektronikus formában hozzáférhető anyag olyan keresési módokat tesz lehetővé, amelyről elődeink legfőlőbb álmodozhattak. A disszertáció felülvizsgálati módszeréből eredően a sok nemzedéknyi Csokonai-kutató számtalan munkája itt paradox módon főként helyreigazítandó megállapításaival kerülhet elő, nemegyszer ironikus kommentárok szenvedő alanyaiként, de Szilágyi Márton láthatólag tudatában van lekötelezettségének, és ezzel a munkájával leróta tartozását, legalábbis annyira, amennyire ez bármikor egyáltalán lehetséges.

Mindössze néhány kérdésem volna, amelyekkel itt-ott homályban maradt zugok átvilágítására szeretnék ösztönözni, további kutatás szükségességére vagy csupán lehetőségére figyelmeztetni. Elsőként azt a folyamodványt illetően, amelyben Csokonai 1796 végén egy kis földbirtokot kért az uralkodótól. Ennek két mondata okoz nekem problémát. „Nec ego propter aliud genua coram Sacratissima Vestra Majestate flecto, quam pro Clementissimae hujus gratiae supplicatione, nec aliud in votis habeo, quam augustum ex tanto imperio agellum, quem propriis manibus colam; et minimam invictissimae Vestrae aquilae plumulam, quae me a fatis atque hominibus protegat. Sic innocentibus Musis vacaverim, sic laudes Vestras immortales cecinerim, sic miseram Matrem, quae mihi vitam, quam nunc Vestra Majestas possidet, olim dederat, tranquilla aluerim [...]” Muraközy Gyula és Tegye Imre fordításában: „Én nem egyébért hajtok térdet legszentebb Felséged előtt, mint hogy legnyájasabb jóindulatodhoz folyamodjam, s nem kérek mást, csak az oly nagy birodalomból egy kis földecskét, melyet saját kezemmel művelhetek; győzhetetlen sasotok legkisebb tollacskáját, amely engem a sorstól és az emberektől megvéd. Így elidőzhetnék az ártatlan Múzsákkal, így halhatatlan magasztalásodat zenghetném, s így nyugodt körülmények között gondoskodhatnék szegény anyámról, aki nékem egykor az életet adta, mely most Felségedé.” Csokonai – I. Ferenc császárnak, [Pozsony, 1796. december vége] = *Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Levelezés*, ed. Attila Debreczeni, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999, 60, 489. (130) Három mozzanatra kérdeznék rá ebben a szövegben.

Az első a „propriis manibus”, azaz a föld Csokonai saját kezével művelendő volta. Ez annál is inkább figyelmet érdemel, hiszen a disszertáció később ismét idézi mint olyan elképzelést a költői tevékenység díjazásáról, amely Csokonaiban valószínűleg élete végéig megmaradhatott, ugyanis egybevágni látszik egy olyan földterület igénylésére valló kései (Gaál László emlékezésében felbukkanó) feljegyzésével, amely szerint két hold „major házhely” mellett háromszor 12 hold „szántó föld” és 12 hold „rét” szerepelt volna tervében. (253) Az uralkodóhoz szóló kérvény idézett részéhez Szilágyi Márton fontos kommentárt fűz:

„Sokatmondó, hogy mennyire ködös a megfogalmazás. Csokonai ugyanis nem tette egyértelművé, hogy nemesi birtokadományt kér-e, amely egyébként a királyhoz intézett kérvény esetében logikus lehetne, mi több, arra sem utal – sem pozitíve, sem negatíve –, hogy rendelkezik-e nemességgel, s az „agellum”-nak vajon nemesítéssel kellene-e együttjárnia, vagy sem. [...] Feltűnő azonban, hogy a saját kezűleg művelt földbirtokocskák képzete jellegzetesen eltérni látszik a korszak rendi struktúráiba illeszkedő, tipikus birtokadománytól: mintha itt inkább egy átesztétizált, antik gyökerű bukolikus idill villanna föl egy pillanatra, szervesen illeszkedve ugyan Csokonai esztétikai gyökerű költészetfelfogásához, zavaróan és a kortársak számára nyilván érthetetlenül eltérve viszont a szokásos kérelmekről. Az instancia teljes kudarca – 1797. január 30-án ad acta tették – már csupán emiatt sem meglepő. Figyelemre méltó azonban, hogy Csokonainál a későbbiekben is, egészen élete végéig megmaradt ennek a személyes autonómiát lehetővé tevő életforma-modellnek az igénye [...]” (130) De vajon Csokonai nem gondolhatta-e mégis komolyan, hogy saját kezével művelné a megkapott kis földet? Hiszen Szilágyi Márton másutt említi, hogy a debreceni professzorok életformáját is kiegészítette valami hasonló foglalatosság. „Ez utóbbi szempontból azonban érdemes annak is figyelmet szentelni, mi az, amit Csokonai nem tett meg, noha jogában állt volna: nem akart cívisjogot szerezni, pedig apja ezzel rendelkezett, s neki, mint árvának – a taxa lefizetése után – megadták volna a jogot. Lehetett volna belőle is „gazda”, hiszen Debrecenben nincsen olyan foglalkozású személy (beleértve a prédikátorokat és kollégiumi professzorokat is), akinek háztulajdonosi státuszához ne rendelődött volna hozzá hangsúlyosan a mezőgazdasági tevékenység.” (247) De vajon mit jelent ez a „hangsúlyosan”? A prédikátorok és professzorok ekkoriban sajátkezűleg művelték a földet? És Csokonai vajon *csakugyan* maga akarta művelni földjét? S mit értsünk (akkor és ott) művelésen? Tudjuk-e, hogy a prédikátorok és professzorok esetében ez közelebből mit jelentett? A háromszor 12 hold szántóföldet Csokonai szánhatta volna-e saját kezével? Lehetett volna emellett mondjuk eposzt írni? Elnézést e csakugyan földhözragadt kérdésekért, melyeket persze legalább annyira saját tudatlanságom és kíváncsiságom diktál, mint amennyire a disszertáció idevágó fejtegetése indokol.

Második kérdésem. Csakugyan mindössze az antik eredetű, bukolikus, idilli minta bevillanása ez, vagyis csak ókori irodalmi előképek hozzák létre? A költőként való önmeghatározással, sőt az uralkodó halhatatlan magasztalásának felajánlásával összekapcsolt földkérelem mögött legalábbis további lappangó mintaként vajon nem rejlett-e egy középkori javadalmazási hagyomány is? Ennek példája, hogy az osztrák Walther von der Vogelweide hosszas viszontagságok után 1220-ban II. Frigyes császártól kért és kapott hűbérbirtokot, mégpedig házat és hozzá való földet (ezt ünnepli örömteli versében: „Ich han min lehen, al die werlt, ich han min lehen”). Ezzel ellentétben a Habsburg császárok szívesebben adományozták a *poeta laureatus* hangzatos címét, mint anyagi javakat, s például amikor Johann Stigel (1515–1562) egy magasztaló latin poémát küldött V. Károly császárnak, azt kapta válaszul, hogy a mű tetszett, nemességet vagy koszorús költői címet kérhet (az utóbbit meg is kapta, 1541-ben), pénzt azonban ne kérjen, mert úgysem fog kapni. (Vö. [az Eötvös-könyvtárban] John Flood, *Poets Laureate in the Holy Roman Empire: A Bio-Bibliographical Handbook*, I–IV, Berlin és New York, de Gruyter, 2006, pp. clxxiv és 2003.) Csokonai persze már nemigen lehetett volna poeta laureatus, mert ennek hagyománya a végét járta (a korábbi sokszázzal szemben már csak 17 megkoszorúzás ismeretes 1751 és 1800 között, s az utolsó három 1801 és 1804 között történt), de az uralkodó mint a költői érdem elbírálásának instanciája többek közt talán ebből a hagyományból is származó képzet lehetett. Hiszen például éppen Metastasio, akinek *Achilles* című színjátékára Csokonai szóban forgó kérvénye utal, 1729-ben VI. Károly császár jóvoltából kapta meg Bécsben a „Kayserlicher Hofpoet” címet. (Vö. Flood, *Ibid.*, pp. 1326–1331.)

A harmadik kérdés a beadvány megszólítottjára vonatkozik. A kritikai kiadás úgy iktatja be e kérvényt a *Levelezés* kötetébe mint „Csokonai — I. Ferenc császárnak” szóló hivatalos levelét. Szilágyi Márton egy lábjegyzetben kifogásolja a címzett megnevezését. „Itt jegyezném meg, hogy a kritikai kiadás imént is idézett, a levélhez csatolt alcímében talán helyesebb lett volna I. Ferencet királynak (s nem császárnak) minősíteni, hiszen Csokonai magyar királyi minőségében szólította meg.” De vajon *csak* a magyar királyi minőségében? Az nyilván nem lehet perdöntő, hogy a levél megszólító formulája kettős, császári-királyi szentséghez fordul: „Sacratissima Caesaro-Regia Apostolica Majestas Princeps ac Domine Clementissime!” magyarul „Legszentebb Császári-királyi Apostoli Felség, Legkegyelmesebb Fejedelmem és Uram!”. De fontos lehet a levél idézett részletében megbúvó érdekes részlet, amelyhez Szilágyi Márton értelmezése nem fűzött kommentárt: „et minimam invictissimae Vestrae aquilae plumulam”, azaz „győzhetetlen sasotok legkisebb tollacskáját”. Mivel a közvetlenül előtte lévő, párhuzamos tagmondat fényében („quam augustum ex tanto imperio agellum” azaz „az oly nagy birodalomból egy kis földcskét”) ez hátravetett értelmezői szerkezetként szintén a földre vonatkozik, mégpedig mint az *imperium*, azaz a birodalom részére, a sas feltehetőleg (mint a kifejezés egésze sejteti) a Habsburg címerállatra utal, tehát a kért földre mint a Habsburg birodalom piciny részére. Márpedig a birodalom és a Habsburg sas (mely utóbbi egyébként más vonatkozásban később fel is bukkan a disszertáció 185. oldalán) együtt a megszólított uralkodónak inkább a császári mivoltát érintik. Ettől a kérés egésze még szólhat ugyan inkább a királyhoz, mint a császárhoz, hiszen a levél záróformulája is ezt sugallja („qui pro Regiis Nutibus vivere ac mori paratus sum Sacratissimae Vestrae Majestatis ad cineres fidelis cliens et subditus Michael Csokonai”, azaz „Legszentebb Felségednek királyi parancsra élni és meghalni kész s írig hű híve és alattvalója Csokonai Mihály”), ennél fogva a Csokonai-levelezés kritikai kiadásába talán (megjegyzem, Szilágyi Márton szerint is csak „talán”) jobb lett volna eszerint beiktatni. De a levélben olykor szinte mondatonként váltakozik a császárnak, illetve a királynak szóló kérés: például amikor az ajándékuul mellékelt műve elfogadását kéri. („Interim dignabimini, Augustissime Imperator, Rex Clementissime! dignabimini leve hoc et tanta Majestate minime dignum munusculum pro innata Vestra Clementia accipere. Caesar estis Vos, Magne Caesar [...]” „Most Legfelségesebb Fővezér és Legkegyelmesebb Király! — méltóztass ezt a csekély s így Méltóságodhoz legkevésbé méltó adományt veled született Kegyességgel elfogadni. Te Császár vagy, nagy Császár [...]”). Tehát mindez együtt vajon nem arra vall, hogy némileg anakronisztikus gondolat utólag mindig teljesen elválaszthatónak, elkülöníthetőnek és vagy-vagy alapon választhatónak feltételezni az uralkodó személyének császári és királyi minőségét? Ezt sem szónoki kérdésnek szánom, sőt ismét töredelmesen bevallom, hogy a tudatlanságom diktálja.

Végül egy utolsó kérdés, a disszertáció egyik legfontosabb témáját, az életforma vagy hivatás „választását” illetően. Szilágyi szerint „különösen fontos lehet például annak a megragadása, hogy az író tágabb és szűkebb családja miképpen integrálódott a társadalomba – hiszen egy ilyen folyamat megértése teheti érthetővé, mi a tétje az irodalmi ambícióhoz választott életformának: ha ugyanis tudjuk azt, hogy nagy valószínűséggel és jó eséllyel milyen pálya befutására nyílt volna lehetőség – mondjuk – a család korábbi generációinak modelljét, esetleg modelljeit követve, az írói működés választásának tétje is világosabb lehet.” Erre vonatkozólag egyetértőleg idézi Jacques Revel egyik társadalomtörténeti dolgozatának megfogalmazását: „Az életrajzot immár nem gondolhatjuk el pusztán a szükségszerűség jegyében – az illető leélte életét, melyet a halál sorssá alakított –, hanem mint lehetőségek mezőjét kell felfognunk, melyek közül a szóban forgó személynek választania kell.” (33) Igen, de a szükségszerűség abszolutizálásának veszélye, amelyet Szilágyi Márton is említ (17), nem nagyobb, mint a választás sematizálásáé, s éppen itt kellene a kutatásnak elméletileg is élesre állítania a kérdést, hogy tehát mikor, mennyiben beszélhetünk

választásról, s voltaképpen mit is értünk rajta. Azt tudjuk, hogy Csokonai József, a költő apja, borbély lett, de vajon azt is tudjuk-e, hogy ezt választotta? A disszertáció érvelése ezen a ponton mintha kiesnék a felülvizsgálat kétkedő beszédmódjából, illetve mintha csak a választás *datálása* foglalkoztatná. „A Csokonai József fölött elhangzott temetési búcsúztató szerint egyébként a fiú szüleinek halála után, árván maradva választotta a borbélyi hivatást: »Csokonai László volt neve atyjának / Tartván Győr várossa praedikátorának / Édes Szülő Anyja volt Angyal Susánna / Az is meg holt s megy fia utánna / Ezek holtok után jutván árvaságra / Tanuló elméjét adta Borbéllyságra.« A kijelentés első felét az valószínűsíti, hogy József atyja halálakor 15 éves volt; édesanyja halálának időpontjáról pedig semmi közelebbit nem tudunk, így valóban elképzelhető, hogy a mesterség kiválasztása árván maradása után következett be.” (40–41) Az apa halála után tehát egy temetési búcsúztató vers csakugyan úgy fogalmaz, hogy az árván maradt fiú borbélyságra adta fejét — ez a datáláshoz értékes adat lehet, de vajon elegendő-e annak igazolásához, hogy ő *választott*. Nem kérem számon a disszertáción, de érdemes volna átgondolni, mi a választás kritériuma, milyen előfeltevésekre támaszkodunk e fogalom használatakor, s azok hogyan szembesíthetők adatainkkal? Hiszen a disszertáció messzemenő következtetéseket von le abból, amit választásként kezel. Még mindig Csokonai Józsefről: „Személyiségének bizonyos dimenzióiról éppen pályaválasztása tanúskodik: ő ugyanis nem követte az atyai mintát, azaz nem kívánt lelkész lenni, hanem a céhes keretek között végzett borbélyi mesterséget választotta, majd ennek révén épült be egy új városi közösségbe, Debrecenbe is.” (41) Szilágyi Márton nyilván nagyon is tudatában van a kérdés tétjének, hisz nemegyszer finom különbséget tesz a saját döntés és a külső kényszer valószínűsíthető viszonyát illetően: „Mindebből még inkább úgy tűnik, Csokonai távozása végsősoron saját elhatározásából következett be, vagy legalábbis a külső kényszer, az ítélet azzal harmonizált. Ez persze nem jelenti azt, hogy Csokonai könnyen vette volna a kizárási határozatot [...] Mindez azonban nem mond ellent annak, hogy a költő maga döntött úgy – s feltehetőleg korábban, már az első kollégiumi pör idején –, hogy kilép abból a debreceni közegből, amely számára természetes környezet volt, elvágva azokat a szálakat, amelyek révén visszaléphetett volna a Kollégium világába.” (100) Ilyen esetek tennék szükségessé, hogy a választást mint e disszertáció módszerének egyik kulcsfogalmát Szilágyi Márton megvizsgálja és alkalmasabbá tegye hasonló alkalmazásokra.

Összegezve: a disszertáció rendkívül tanulságos kísérlet; nem kétséges, hogy szerzője nagydoktori formátumú. Igaz, már a kandidátusija is megütötte a nagydoktori mértéket, sőt nem is tudnám megmondani, a kettő közül melyik a jobb munka. Ez következetesebb szempontú, az a maga műfajában kiérleltebb volt. Itt a fejezetek végén olykor tartalmas, elemző tanulságokat kapunk, például a *Csokonai és a debreceni Református Kollégium* című fejezet végén (97–102), másutt elmarad a következtetések levonása, az adatok jelentőségének kibontása, pl. a *Családi háttér és környezet* című fejezet végén (55) vagy a Csokonai-kötetek egykorú terjesztéséről szóló fejezet végén (268) adós marad vele, s az egész disszertációt lezáró, távlatosabban és röviden összefoglalt konklúziók sem kárpótolnak érte. A disszertációnak jót tett volna még egy alapos újraolvasás és kijavítgatás. Egy helyen a szerző önmagának szóló emlékeztetője is benne maradt: „Csokonai József 1773-ban [...] 7 rhénesforintot és 70 krajcárt [ez az összeg így gyanús, ellenőrizni kellene...] fizetett” (237). Egyes idézetek szó szerint megismétlődő előfordulását (pl. 130 és 253, illetve 260 és 263) nem számítom ide, mert ez olykor elkerülhetetlen. De a gondatlan írásmód méltatlan ehhez a vállalkozáshoz. A nyilvánvaló elütéseket, betűhibákat nem gyűjtöttem ki, csupán az értelemzavaró gondatlanságokat. Ezeket nem menti, hogy gyakran a számítógépes átfogalmazás nyomainak látszanak: az újratervezett és nagyjából kivitelezett mondatszerkezetben zavart keltően megbújnak az előző változat egyes elemei. Felsorolásuk így is egy sűrű oldalt tesz ki, mellékelem, de nem olvasom fel, mert méltatlan a disszertáció színvonalához és a védés alkalmához. Szilágyi Márton értekezéséből fontos könyv lehet,

biztosan lesz is, de még dolgozni kell rajta, mert *a név már kötelez*.

Íme a fel nem olvasandó lista: „életének [...] dimenziót” helyett „életének [...] dimenzióját” kellene (16); „annak kifejtésének is felfogható” helyett „annak kifejtéseként is felfogható” kellene (24); „a minimális értelmezés szándéka nélkül” helyett (úgy sejtem) „az értelmezés minimális szándéka nélkül” kellene (25); „számára releváns tűnőnek mozzanatok” helyett „számára relevánsnak tűnő mozzanatok” kellene (80), „nem fordul szembe [...] a Kollégiumból” helyett „nem fordul szembe [...] a Kollégiummal” kellene (97); „egy debreceni tógátus a rigmusa” helyett „egy debreceni tógátus rigmusa” kellene (109); „hozzájutni a neki ígért pénznek” helyett „hozzájutni a neki ígért pénzhez” kellene (123); „szavai [...] egy [...] állás céloznának meg” helyett „szavai [...] egy [...] állást céloznának meg” kellene (126); „vannak bizonyíthatóan vannak téves adatok is” helyett „vannak bizonyíthatóan téves adatok is” kellene (150); „Ez az esemény, amely, ahogyan ez az események egymásra következéséből egyértelmű, reakció volt a házasságra.” helyett feltehetőleg „Ez az esemény, ahogyan ez az események egymásra következéséből egyértelmű, reakció volt a házasságra.” kellene (153); „azt a közösnek tekintett, hallgatólagos megegyezés” helyett „azt a közösnek tekintett, hallgatólagos megegyezést” kellene (153); „csatolták [...] Vajda Julianna és Lévai István [...] móringlevelet” helyett „csatolták [...] Vajda Julianna és Lévai István [...] móringleveletét” kellene (158); „státuszán [...] az évtizedekkel későbbi, józan kritikai sem tudott alapvetően változtatni” helyett feltehetőleg „státuszán [...] az évtizedekkel későbbi, józan kritika sem tudott alapvetően változtatni” kellene (168); „a [...] tudósítások egészében a legendásításnak a narratív technikát mutatják” helyett „a [...] tudósítások egészében a legendásításnak a narratív technikáját mutatják” kellene (169); „Benedek István addig rectort” helyett „Benedek István addigi rectort” kellene (172); „Festetics akár Csokonai provokációnak súlyát is akarhatta tompítani” helyett „Festetics akár Csokonai provokációjának súlyát is akarhatta tompítani” kellene (183); „életművét nem [...] mint egy alkalmi mulattatásra berendezkedő költőjét” helyett „életművét nem [...] mint egy alkalmi mulattatásra berendezkedő költőét” kellene (208); „a kéziratos énekeskönyvek összemásolásának periódusának legtermékenyebb időszaka” helyett talán „a kéziratos énekeskönyvek összemásolásának legtermékenyebb időszaka” kellene (216); „utóbbiból azonban a Rhédey-kiadás azonban nem” helyett „utóbbiból azonban a Rhédey-kiadás nem” kellene (232); „a Darabos után lakó Csokonai” helyett „a Darabos utcán lakó Csokonai” kellene (238); „azzal »tervével kapcsolatban [...]«” helyett „azzal a »tervével kapcsolatban [...]«” kellene (249); „alkalmaztatni hajtották” helyett (idézetben) „alkalmaztatni óhajtották” kellene (és mellesleg az idézetben „időhöz” helyett „időhez” áll) (251); „pontos képük lehet” helyett „pontos képünk lehet” kellene (282); „szinte anya apoteózisa” helyett „szinte az anya apoteózisa” kellene (291); „két mondata azonban így, együtt azonban valószínűbbé teszi” helyett „két mondata azonban így, együtt valószínűbbé teszi” kellene (310); „a végső soron csak korlátozottan prezentált életmű” helyett „a végső soron csak korlátozottan prezentált életmű” kellene (334); „halála után [...] elkezdődött életműnek összegyűjtése” helyett „halála után [...] elkezdődött életművének összegyűjtése” kellene (336).

Budapest, 2010. május 29.